

ח. צ. אנוך / ירושלים

תורת ישראל לעם ישראל

שיעור ב"כוזרי" מאמר ראשון, קא—קד

(על פי "ספר הכוזרי, מבחר פרקים" מגלות לבתי־הספר 23; הוצאת "אמנות")

יחידת הלימוד הראשונה מקיפת את הקטעים קא, קב, קד (עד ...
והקדושה והטהרה ופגיעת הנביאים").

הצבת הגבולות בתוך יצירה ספרותית לשם קביעת "יחידת הלימוד" נחוצה כדי לאפשר את דיכוז המחשבה — מחשבתו של המורה וגם של התלמידים — מסביב לרעיון אחד. כל יצירה ספרותית מכילה בתוכה דיכוי של נושאים המשתזרים זה בזה. תפיסתם של הלומדים הקוראים השונים לגבי היצירה האחת איננה שווה: מה שנראה עיקר בעיני האחד, טפל הוא בעיני חברו. ולעתים קרובות אין ביכלתו של המורה המדריך לקבוע על פי נתונים אובייקטיביים את "פשוטו של מקרא". לכן, נדרש הוא להכריע על פי שיקול דעתו הסובייקטיבי: באילו יסודות שביצירה מתגלית — לדעתו — הכוונה הראשית, עד כי יתר החלקים נחשבים לצדדיים, המשרתים את "הנושא" הראשי, או נגדרים אחדיו באופן אסוציאטיבי — מקרי.

בפרק שהוכתר על ידי עורך ה"מגלה" הזאת ("ספר הכוזרי") בשם "תורת ישראל לעם ישראל" אפשר להבחין בשלושה נושאים:

- (א) "תורת ישראל לעם ישראל" (קטעים קא, קב, קד, כנ"ל).
- (ב) "הישארות הנפש" (קטעים: קד; "זאת תהיה אצלם... הר"איה הנראית והאות הבהיר בגמול העולם הבא וכו'", קי).
- (ג) "ערכו של עם ישראל בעיני אלהים — ואדם" (קטעים: קיא, קיב, קיג, קיד, קטו).

הערה: השיעור המוצע בזה יוכל להינתן בתור לימוד במחשבת ישראל לנוער מגיל 16 ומעלה. (הוא מתאים גם ללימוד של ליל שבועות, אלא שאז לא יוכלו להשתמש בלוח כמוצע בדוגמה למהלך השיעור).

השיטה שבחרנו בה מכוונת אל המטרה העיקרית: להפרות את מחשבתו העצמית של הלומד על ידי החומר הזה, שהוא כשלעצמו קבוע ועומד. הלימוד על נושאים שבמקצוע "מחשבת ישראל" צריך להיות ראוי לשם זה: "מחשבת ישראל".

אפשר לקרוא ולעבד כל אחד מן הנושאים האלה בלא להודקק בהכרח אל שני הנושאים האחרים. כמוכן לא יקשה לגלות את "חוט השדרה" המקשר חוליה לחוליה: "הדוחניות הנעלה המייחדת את ישראל מן כל העמים", אך בתהליך ההוראה של הפרק יופיע הריון על כך וגילוי "חוט השדרה" רק כשלב סופי, אחרי שעובד כל נושא בפני עצמו די צרכו.

כללו של דבר (כלל ראשון בעריכת "שיקול דעת דיראקטי" של המורה המדריך):

אפילו אם היצירה כולה (כל ספר "הכוזרי") מהווה ביסודה נושא אחד ויחיד, הרי לגבי הלומד אותה (והמלמד אותה) היא הולכת ונבנית מנושאים רבים (ראשיים, משניים, ותת-משניים). לצורך "דרך הוראה" (מיתודה) נוחה לתפיסת התלמיד — יבחר לו המורה המדריך "יחידה" מצומצמת ועצמאית מתוך כלל החומר, הוא יקבע לעצמו את "היחידה המיתודית".

עדיכת תכנית למהלך השיעור

אחרי שנקבעה "היחידה המיתודית" ונתנסח הנושא בניסוח המכוון את דעת הלומד ("תורת ישראל לעם ישראל"), יבחר המורה המדריך לעצמו שתי תפיסות:

- (א) מהי "דמות" הרעיון כפי שיצטייר (על פי השערת המורה) בתודעת התלמידים על יסוד קריאה עצמית, שהיא בלתי מודרכת על ידי המדריך.
- (ב) מהי ה"דמות" הרצויה (לדעת המורה) אשר אל עיצובה ישאף המורה בהדרכתו.

וכמידת ההפרש שבין ה"מצוי" (תפיסה א) ל"רצוי" (תפיסה ב) כן מידת המאמץ הדידאקטי ומידת "חכמת" ההדרכה הנדרשים מן המדריך.

חומד השיעור

קא אָפּר העֵבֶר: לא קָרָא מִשָּׁה לתּוֹרְתוֹ וּזְלָמִי עִמּוֹ וְאָנָּשִׁי לְשׁוֹנוֹ, וְנִצַּד אוֹתָם הַבּוֹרָא לְהַקְהִיר עַל תּוֹרְתוֹ כֹּל הַיָּמִים עַל יְדֵי הַנְּבִיאִים, וְנִשְׁפָּה בָּן כֹּל יְמֵי הַרְצוּזֵי וְהַקּוֹן שֶׁהִקְהִה שֶׁשְׂכִּינָה בִּיגִיחָם.

קב אָפּר הַכּוֹזְרִי: וְהֵלֵא הָיָה יוֹתֵר טוֹב שֶׁיִּשְׂרָי הַכָּל וְהָיָה זֶה יוֹתֵר נָכוֹן וְנְאוּי בְּסֻקָּה.

קג אָפּר הַסֵּבֶר: וְהֵלֵא הָיָה יוֹתֵר טוֹב שֶׁיְהִי הַסֵּיִים בְּלֵם מְדַבְּרִים, אִם בָּן

- 1 בֶּן אֵת עִמּוֹ, עִם יִשְׂרָאֵל. 2 הַסֵּיִים לֵקֵם לְטוֹהֲרֵם עַל יְדֵי נְבִיאִים. 3 כֹּל טוֹמֵן שֶׁהָיָה לְרִצּוֹן לְקִנּוּי, וְיֵי טִבִּית הַרְאִשׁוֹן וְהַשֵּׁנִי. 4 יוֹרָה אֵת הַטְּרָדָה הַיְשָׁרָה. 5 הָיָה יוֹתֵר טוֹב, שֶׁלֵּל עֲצָלֵי הַסֵּיִים וְהָיָו מְדַבְּרִים, בְּעֲלֵי סֻקָּל.

שבתה מה שקדם בהקשרו נכע אדם, ואיך של הקנזן האלהי באיש שהיה לב האחים וקבלת האב, קקבל לאור שהוא, וזולתו- קקלפה איננו קקבל אותו, עד שקאו קני יצלב קלם קגלה ולב; נקדלים מקני אדם קצננינים קימדים אלהיים, שמים אותם קאלו הם קין אטר מלאכותיי מקקשים קלם מצלת הנבואה ורקם מניצים אליה וקמי שלא נייע אליה - קרוב לה במפשים הנרצים ונקדשה ונסקרה וקניצת הנביאים.

לפי תפיסה א ("המצוי"):

טענת החבר: עם ישראל נבחר לקבל את התורה.
טענת הכוזרי: אין לה צדיק בחירת עם מתוך קהל העמים.
טענת ההצדקה של החבר: קיים הבדל "טבעי" בין ישראל לשאר העמים והבדל זה גורם להיבחרו של עם ישראל לקבלת התורה.

לפי תפיסה ב ("הרצוי"):

הרעיון של "תורת ה'" - "הוראת" דרך לחיים אידיאליים, העובדה, שתורה זו ניתנה ע"י ה' בורא העולם, תחייב - מעיקרה - תורה "אוניברסאלית" ולא "פארטיקולארית", לכן משתקפת מתוך המושג "תורת הבורא היא תורת ישראל" (תורת ה' לישראל) בעיה אמיתית, קושיא פנימית, הבעיה נפתרת בשני בירורים:

(1) ליבון התפיסה של המושג "אוניברסאליות": קיים אוניברסום (= היקום ה"כולל"); אבל מהותו מתבטאת דווקא בקיום דרגות שונות, שבהן עומדים היצורים הפרטיים ("הפרטיקוליס") שביקום. אין איפוא להחליף "כולל" ב"שווה". תופעה זו של "אוניברסאליות פרטיקור לאריסטית" היא "עובדת יסוד" של היקום, שאי אפשר להקשות עליה, ואשר עליה באמת אין נהגים להקשות, כל זמן שהמדובר הוא על יחס האדם אל יצורים "נמוכים" ממנו וכך, ה"הירארכיה", סדר ההדרגה שבטבע לפי "ממלכותיו" השונות הוא "טבעי" בעיני האדם (= אינו מעורר תמיהה). לפיכך הרי זה חוסר עקביות כאשר נצפה לביטול העיקרון של משטר סדר ההדרגה בהגיענו אל עולם האנוש, דווקא. יש איפוא לתמוה על מי שתמה על הרעיון שקיים עם נבחר בין העמים.

(2) חלה חובת ההוכחה על מי שטוען ל"נבחרות" של עם מסוים (ישראל). דרך ההוכחה היא זו: "טבע" האנושות מתגלה במהלך

6 איך נמשכו הניירות מאדם הראשון? 7 זולת שתי. 8 קצננינים האלהיים מקלים אותם לסדרבה מלשמים. 9 הארץ קצן טעם: מלשך. 10 שהוא מוגש. קנניאים נשומע מסיקים דברי האלהים.

ההיסטוריה. יש לחפש בגילוי ההיסטוריה, בקורות הדורות של האנושות את סימני ההתגלות של "ההירארכיה הפנים-אנושית" והעם הטוב ("המובחר") מטבעו — הוא ייבחר!

המרחק בין המצוי (א) לרצוי (ב) בתודעת התלמידים לגבי תפיסת החומר המוצע הנהו גדול למדי. אין ל"סתום" אותו על ידי הרצאת המורה המדריך, בה ימסור ידיעות ומודעות. אלא כך: בדרך ה"פיתוח" ימלא התלמיד בעצמו את החסר. יש תכנון בהלך המחשבה, ויקויים בו "ובתורתו" (= של עצמו) יהגה.

פעולת ה"פיתוח" בהוראה מבוססת על הדרכת המורה את התלמיד לקריאת עיון. אם כלל זה נכון הוא כלפי כל קטע ספרותי, הרי כלפי "ספרות עיון" ומחשבת ישראל — על אחת כמה וכמה!

עיקרה של קריאת עיון הוא הכושר להשתנות בשעת הקריאה (קריאה בפעם שנייה, שלישית) מתוך מגמה לגלות סימנים לשוניים המעידים על רצונו של המחבר להבליט (או להבליע) יסודות מסויימים, שבתוך הלך מחשבתו הכללי. די בשאלה בהערה או בהזכרת דוגמה על-ידי המורה המדריך כדי לעורר את התלמידים לעבור אל מסלול העיון עם קריאת קטע מסויים. ומובן, שתנאי מוקדם הוא, שהמורה יכין לעצמו בקריאת עיון מדוקדקת את החומר המתאים הנמצא בקטע.

לדוגמה: בקטע קא מצלצלת באזני הקורא ההרגשה:

"קרא משה לתורתו... עמו ואנשי לשונו".

הדגשה זו מסתכמת יפה בביטוי "זולתי" (זולתיות-בלעדיות). בעקבות התפיסה של רעיון זה — בילטת המשמעות של המלה "הבורא" (זיעד אותם הבורא) כמרמזת על היפוכו של הרעיון הזה. כמו כן: יתברר השינוי בלשון הקטע בסופו לעומת ראשו בעניין נותן התורה ("משה לתורת" לעומת ה"בורא... על תורת") כשינוי לשון מכוון, בעד שהמושג "תורת משה" עלה יפה עם הבלעדיות (הפרטיקולאריות) — הרי המושג "תורת הבורא" (תורת ה') יחייב אוניברסאליות וכך הוכנה קושינו של "הכוזרי": "הלא היה יותר טוב שיישר הכל".

הערה: למטרת הפיתוח נזהגים רוב המורים להשתמש בנוסח של שאלות (לדוגמה: "מי מופיע בתחילת הקטע כ'נותן התורה'?). יש להעדיף את ניסוח התוכן בצורת הערה מפי המורה (דוגמה: "הרגשתי כשינוי לשון לגבי כינוי 'נותן התורה' בהמשך דברי החבר'"). כוחה של הערת המורה לעורר את התלמיד למחשבה עצמית עדיף על כוחה של שאלת המורה.

דוגמה למהלך השיעור

(על יסוד שיקול הדעת הדידאקטי דלעיל)

- קריאת קטע קא: (1) קריאה דמומה ע"י התלמידים. (2) קריאה בקול.
 מ: הציצו נא ניסוח קצר לסיכום התוכן של הקטע!
 ת: מציעים הצעות שונות.
 מ: מן הראוי להעלות ניסוח ב"נוסחה" לקוחה מתוך פרקי תפילה ובדכות...
 ת: "אתה בחרתנו", "אשר בחד בנו", "שלא עשנו כגויי הארצות..." "הב" דילנו מן התועים ונתן לנו תורת אמת" (וכיוצא באלה).
 מ: נקרא בקדיאה מוטעמת את הקטע מתוך הדגשת המלים "הנושאות" את הרעיון!
 ת: מנסים—מתקנים זה לזה—המורה מתערב לפי הצורך:
 "..." זולתי עמו... לשוננו... אותם... " (ההדגשה על הכינויים).
 מ: אני מציע לתפוס את המלה "זולתי" כביטוי מרכזי וקולע לרעיון כולו.
 נא לנמק!
 ת: המלה "זולתי" אומרת: "רק" (ישראל) ולא אחרים.
 מ: משתמשים היום בספרות בשם "בלעדיות" (כותבה על הלוח או מזכיר מובאות מתאימות). נסחו כעת מחדש את הרעיון!
 ת: ... בקטע מדובר על הבלעדיות של מתן תורה לעם ישראל.
 מ: נתרשמתי על פי הקטע הזה, שהחבר (ר' יהודה הלוי) משתדל מאוד להחדיר לקורא את ההכרה, את המחשבה על הבלעדיות של "תורה וישראל". במה ניכרת כוונה זו?
 ת: (1) ההדגשה על הכינויים, כאמור. (2) החזרות על הרעיון במלים שונות. ("עמו" — "אנשי לשוננו" — "יעד אותם הכורא").
 מ: מעתה נתכוון בביטוי "תורת ישראל" — לאיזה רעיון?
 ת: לרעיון הבלעדיות.
 מ: אפשר להטעים את הביטוי "תורת ישראל" בשני אופנים: "תורת ישראל" או "תורת ישראל"! בחרו בהבעה, בהטעמה הנכונה!
 ת: "תורת ישראל".
 מ: לאמיתו של הדבר לא נאמר כלל הביטוי כאן על ידי החבר (אלא עורך הפרקים, הכתיר את הפרק הזה בכך); דייקו בדברי החבר!
 ת: "תורתו של משה", "תורת הבורא".
 מ: ברור, שאין כאן שלוש תורות אלא אחת. ובוודאי תוכלו להציע סדר מסויים של שלושת הכינויים המופיעים בנושא שלנו לתורה האחת.

ת: תורת הבורא — משה — ישראל (התלמיד מנמק).

מ: הכינוי "תורת הבורא" איננו שכיח; אנו רגילים במקומו בכינוי אחר?!

ת: "תורת השם" ("תורת ה' תמימה", "אשרי תמימי דרך ההולכים בתורת ה'", "למען תהיה תורת ה' בפיך", "כי אם בתורת ה' הפצו" ועוד כאלה).

מ: השויתי במחשבתי את שני הכינויים הללו (תורת השם — תורת הבורא) — ונרמה לי, שיש למצוא הבדל חשוב במונח, במשמעותו של האחד לעומת השני?!

ת: "תורת השם" — כינוי מרמז על תורה של אלהי ישראל, בעוד ש"תורת הבורא" — מראה על תורה לכל העמים (= "לברואים").

מ: מה דעתכם? — האם במקרה או בכוונה שם ר' יהודה הלוי בפי החבר את הביטוי "תורת הבורא"? (הסתמכו על דברי הכוזרי בפיסקה קב).

ת: בכוונה! בזה הוא מאפשר לכוזרי לטעון נגד החבר: הבורא של כל העולם היה צריך לתת את התורה לכולם!

מ: נטען בסגנונו של הכוזרי.

ת: קורא: "יותר טוב שיישר הכל".

מ: "יישר" = "יודה דרך ישרה, טובה", הרי לפנינו פירושה (הגדרתה) של איזו מלה? של איזה שם?

ת: של המלה: "תודה" = הוראת הדרך.

מ: הוראת דרך החיים הטובה! במה מתגלית הוראה זו בתורה?

ת: בחוקים, בתיאור דמויות וכד'.

מ: ומהו כעת דינו של הרעיון היפה שלנו על "בלעדיות ישראל והתורה"?

ת: (בין התשובות השונות): הרעיון אינו מוצדק!

מ: אל איזה כינוי משלושת הכינויים לתורה שהזכרנו מופנית הקושיא?

ת: אל הכינוי "תורת ישראל".

מ: לאמיתו של הדבר: כל עוד אומרים "תורת ישראל" בלבד ללא תוספת אין כאן קושיא כל עיקר?!

ת: דק כשאומרים: "תורת ישראל" = תורת הבורא, מתעוררת השאלה הנ"ל.

מ: ומה נאמר על המשויה: "תורת ישראל" = תורת משה?

ת: גם היא אינה גורמת קושי, (מפני שמשה הוא מנהיג לאומי וכד').

מ: עתה נתבחרו הדברים: אילו מדברי החבר (בקטע קא) גורמים לקושיתו של הכוזרי?

ת: "ויעד אותם הבורא".

מ: אני מציע לסמן בסימן ← → (חצים מתנגשים) את שתי המלים המכריעות.

ת: (על הלוח): אותם הבורא.

מ: קיימים בספרות המחשבה וההיסטוריה שני מונחים, שיש להם שייכות לעניינינו. (על הלוח): (1) "פרטיקולאריסמוס" = מגמה מבוססת ומכוונת לפרט שבתוך כלל; (2) "אוניברסאליסמוס" = מגמה מכוונת להקפת הכלל.

היעזרו במונחים אלה לשם הבעת הרעיונות שפיתחנו לעיל!

ת: (מנסים)... החבר טוען שהתורה דוגלת ב"פרטיקולאריסמוס", והכוזרי טוען שהתורה היתה צריכה להיות אוניברסאליסטית!
מ: ציינו את טיבם של הביטויים "תורת ישראל" — "תורת משה" — "תורת השם" — "תורת הבורא" והשתמשו במונחים "פרטיקולאריסטי" ו"אוניברסאליסטי".

ת: מציעים ומנמקים את הצעותיהם.

מ: טענת ה"אוניברסאליסמוס" בפי הכוזרי היא איפוא טענה חזקה. נזכיר שוב כיצד הוא מנסח אותה?

ת: "... יותר טוב שיישר הכל".

מ: ובמלים דגילות יותר: מוטב היה לתת את התורה לכולם, צדיק היה להתקיים "מתן תורה" לכל האנושות!

שימו לב, שהביטוי "מתן" (תורה) מזכיר דק צד אחד משני הצדדים המשתתפים במאורע של מתן תורה. בכל מקרה של "מתן" קיימים שני צדדים!

ת: הנתן והמקבל.

מ: ובהתאם לכך, צריך להשלים את המושג "מתן תורה" — גם באיזה מושג אחר?

ת: "קבלת התורה".

מ: וכעת נקרא בקטע קד (החל במשפט השני): "אם כן שכחת... (עד: ... כאילו הם מין אחר מלאכותי)".

ת: קוראים ומסבירים — בהדרגת המורה — את הביטויים הדורשים ביאור מילולי וענייני ("העניין האלהי", "לב" האחים, "סגולת" האב, "קלי" פה"). הייטיב המורה לעשות, אם יפנה את התלמידים לשם כך אל קטע זה ממאמר זה (בפרק הקודם בחוברת), — עליו אמנם לא יתעכבו כעת — התלמידים יבהירו לעצמם בנקל את המשמעות הכללית של הביטויים הנ"ל.
מ: הנה הזכרנו את המושגים: מתן תורה — קבלת תורה והפניתי אתכם בסמוך לכך אל המשפטים האלה: דווקא שבקטע קד. נמקו נא את הסמכת הפרשיות!

ת: בקטע קד מדובר על קבלת תורה במלים: "מקבל לאור ההוא. וולתו כקליפה איננו מקבל אותה".

מ: מוסבר לנו מדברי החבר כאן ובעיקר בקטע צה, ש"ה אור ההוא" הנהו ביטוי הבא לציין את הקשר בין אלהים ואדם. ובלי ספק — התורה היא הרוגמה לקיום קשר כזה. תבדקו נא, במה דן החבר כאן: בקבלת התורה או במקבלי התורה?

ת: במקבלי התורה (מוכיחים זאת מדברי החבר).

מ: הביעו את רעיון הדיון הזה שבדברי החבר בניסוח קצר וכולל!

ת: מנסים: לא כל בני אדם מוכשרים לקבל את האור ואת התורה וכו'.

מ: אם כן, המדובר הוא בנכונות לקבל. יש והמלה "נכונות" משתמעת כנרדפת לרצון טוב, ויש שהיא אומרת: אפשרות (ללא קשר עם רצון).

ת: בקטע הזה, הכוונה היא לאפשרות: לא לכולם האפשרות לקבל את האור ואת התורה.

מ: מסתבר שהנותן את התורה, בעל ה"מתן" הנהו בעצמו מוגבל בשעת המסירה: אין הוא יכול למסור את התורה אלא למי שהוא מוכשר לקבלה, ובנקודה זו יתעוררו אולי ספקות ר"טענות ומענות" מצד העמים השונים. הכיצד?

ת: כל"עם יטען — שהוא המוכשר! שהוא הנבחר!

מ: הסבירו קעת את כוונת החבר בדבריו (בקטע קד), בהם הוא מתאר את פרקי ההתפתחות של ההיסטוריה האנושית.

ת: הוא רוצה להוכיח, שדווקא עם ישראל הוא המוכשר!

מ: ושימו לב להדגשתו ולהסברתו: שמקבל התורה צריך להיות "עם" מוכשר, ולא יחיד סגולה בלבד מקרב האנושות. תמצאו ביטוי לרעיון: "קייבוי של יחידי סגולה"?

ת: בתחילה הוא מדבר על "איש שהיה לב וסגולה" ואחר כך "עד שבאו בני יעקב כולם סגולה ולב וכו'".

מ: ובוודאי יש לחבר כוונה מסוימת כאשר הוא אומר אפילו: "כאילו (בני ישראל) הם מין אחר מלאכותי".

ת: הוא מדגיש על ידי כך שהם שונים ביסודם מכל בני אדם כשם שאמר עליהם "נבדלים מבני אדם". על כן אחרים לא יוכלו לקבל את התורה, אלא ישראל בלבד.

מ: אפשר לומר: קיימות שתי דרגות.

ת: (1) בני אדם; (2) בני ישראל.

מ: אם כן, אין להקשות עוד על מתן התורה לישראל.

ת: אבל אפשר לשאול: למה לא עשה ה' הבורא, את כל בני האדם מוכשרים לקבלת האור והתורה?!

- מ: קראו בקשד לזה את דבריו הראשונים של החבר בקטע קד.
- ת: "והלא היה יותר טוב — שיהיו החיים כולם מדברים!" התלמידים מסבירים את תוכן הדיבור הזה.
- מ: הנה מתברר לנו על ידי השאלה שכנגד מצד החבר, שאין טעם לשאלתנו: קיים "אוניברסום", היינו "עולם ומלואו" קיימת ממלכה גדולה מקיפה אחת, שהיא באמת ממלכה של מלכות! הכיצד?
- ת: ממלכת הדומם, הצומח, החי, האדם!
- מ: נזכור את הרעיון של הדרגות!
- ת: הדרגה הנמוכה — הדומם וכו'.
- מ: נדמה, כאילו החבר (ר' יהודה הלוי) טוען: אתם, הטוענים עלי משלימים בעל כרחכם עם העובדה של הכולים ודרגות באוניברסום עד שאתם מגיעים — לאיזו ממלכה?
- ת: לממלכת האדם!
- מ: ואין זאת מחשבה עקיבה! או שתקשו, קושיא מקיפה יותר — איזו?
- ת: שכל היצורים צריכים להיות שוים מטבעם.
- מ: או שתסכימו ותשלימו עם התופעה — איזו?
- ת: שגם ב"ממלכת האדם" קיימות דרגות.
- מ: אני מציע לכם לחשוב על ביטוי משונה זה (כותב על הלוח): "אוניברסום פרטיקולאריסטי" למה מצפים לפי המלה "אוניברסום" ולמה מצפים לפי המלה "פרטיקולאריסטי"?
- ת: מנסים להטביר: יש סתירה בביטוי וכו'.
- מ: הבורא יצר עולמו לפי מתכונת זו. ועל כן קיים בכל השטחים — בכל הממלכות שבו — דירוג מן הרע עד למשובח ולמובחר!
- אפשר לנסח את התשובה על קושיתו של הכותב בדבר בחירתו של עם ישראל לעם התורה בדרך זו: "המובחר" (מטבעו) — נבחר (= ראוי להיבחר).
- ת: מסבירים: ישראל הוא באופן טבעי מובחר, מוכשר לקבל את האור, את התורה, על כן הוא נבחר!
- מ: נעלה שוב בזכרוננו את הרעיון על "בלעדיות ישראל לגבי התורה" — ונברר לעצמנו, במה הוא יוצדק?
- (העזרו במונח "אוניברסום פרטיקולאריסטי").
- ת: באוניברסום פרטיקולאריסטי יהיה טבעי הדבר שעם אחד עדיף על עמים אחרים.
- מ: ניתן לומר: טבעי והגיוני הדבר. הסבירו את הצד ההגיוני הזה!

- ת: אם הכל בעולם מסודר לפי דרגות — יתקבל על הדעת שכלל זה חל גם על העמים.
- מ: ונהיה תמהים דווקא למראה מצב מסויים בעולם האנושי — איזה מצב?
ת: מצב של שינוי.
- מ: ואיזה תשובה עתה פניכם על קושית המקשה: מדוע ברא הבורא "או" ניברסום פרטיקולאריסטי?
ת: אפשר להשיב בשאלה: מדוע בכלל ברא הבורא את העולם! אבל מכיון שבדא — כרצונו ברא!
- מ: עולה על דעתי — בהמשך לדבריכם — להשתמש בנוסח מתוך הפיוט "אדק עולם".
- ת: "לעת נעשה בחפצו כל".
- מ: ולהבעת הרעיון האחרון שלנו — איך נקרא: "בחפצו" או "כחפצו"?
ת: גם זה וגם זה: מפני שהעולם נברא בחפצו — יכול היה להיברא כחפצו.
מ: הנה נתברר לנו מתוך קטע זה של ספר "הכוזרי" שר' יהודה הלוי מבסס את מעמדו המיוחד של עם ישראל על שני יסודות: האחד הוא עיקרון כללי, מקיף ביותר; והשני הוא עובדתי (היסטורי). נא לציין את שניהם!
- ת: העיקרון — "סדר העולם" הנברא לפי שיטת ה"עדיפות" (מ: "הבדר" נות") והעובדה — העדיפות של ישראל (על פי התבוננות במהלך ההתפתחות של האנושות).
- מ: נדמה, שנוכל לסכם את כל המחשבות האלה בניסוח קצר וקולע, אם נציע כותרת שונה במקצת מזו שהוצעה בחוברת שלנו?
ת: מציעים: במקום "תורת ישראל לעם ישראל" —
"תורת הבורא לעם ישראל".